

Jacek Kriegseisen

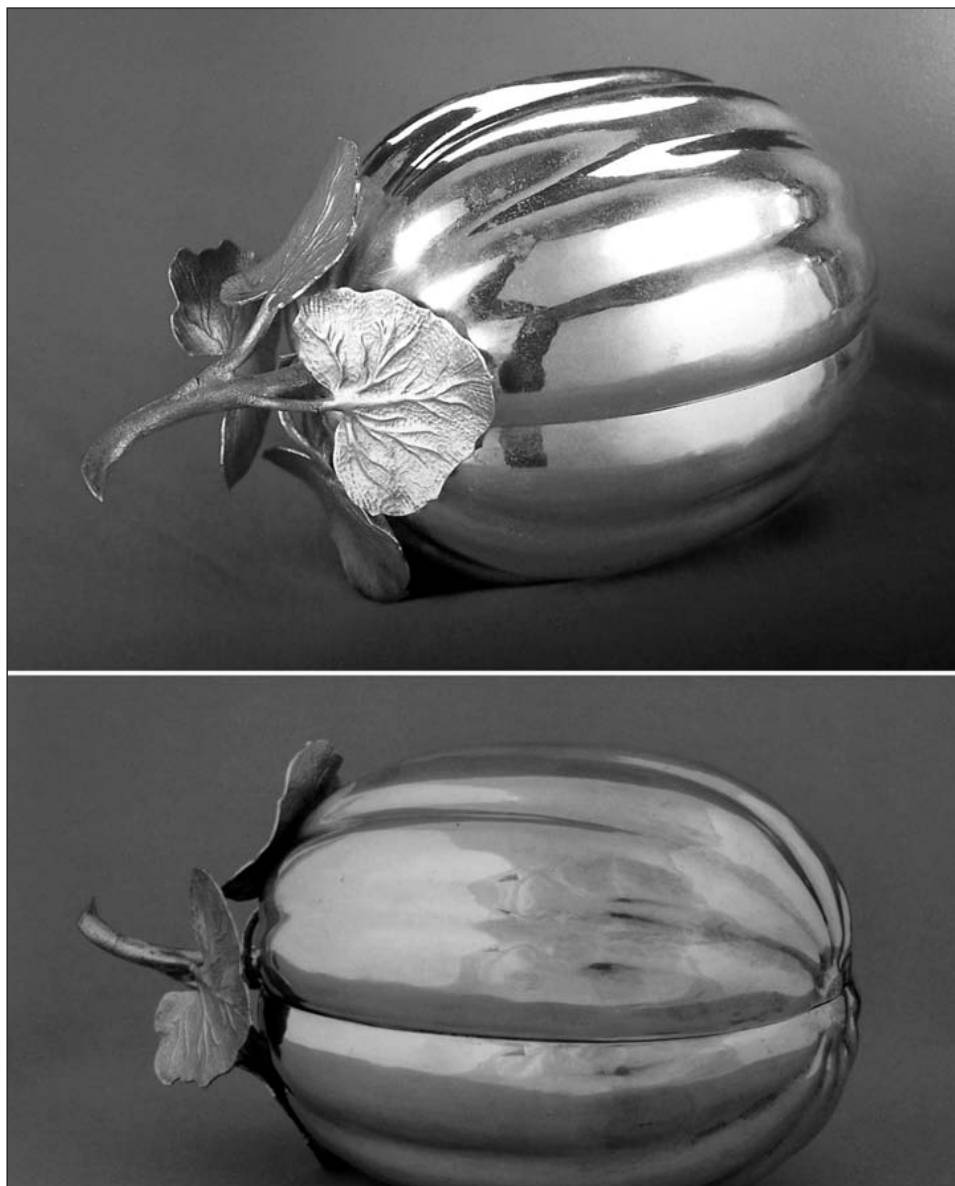
Srebrne naczynie w kształcie melona ze zbiorów Muzeum Narodowego w Gdańsku. Przyczynek do kwestii wykorzystania naczyń stołowych dla potrzeb żydowskiego kultu w XVII–XIX wieku

W zbiorach Muzeum Narodowego w Gdańsku znajduje się niezwykle ciekawy przedmiot, określane jako naczynie na etrog, i tym samym uznawane za zabytek związany z żydowskim kultem religijnym. To okazałe i efektowne — złożone wewnątrz naczynie w kształcie melona, z plastyczną gałązką z kilkoma listkami, zostało wykonane w roku 1765 przez Friedricha Ephraima Siebera (ur. 1720, mistrz 1760, zm. 1779)¹. Do zbiorów Muzeum Narodowego w Gdańsku trafiło z kolekcji dawnego Stadtmuseum Danzig² (ryc. 1). Puszka (inskrupcyjnie datowana na rok 1769) jest oznaczona cechą warsztatową Siebera i kontrolną Michaela Schleicha (kontroler w latach 1757, 1765, 1769), znakiem miejskim Gdańska z lat 1745–1766 oraz znakiem podatkowym z literami FW, używanym w latach 1809–1812. Zabytek ten w literaturze był wzmiankowany już przez Eugena von Czihaka w 1908 roku. Dopiero w 1971 roku Irena Rembowska jako pierwsza, z wahaniem i nie przesądzając sprawy, zaproponowała określenie go jako puszki na etrog. W późniejszych publikacjach kultowe przeznaczenie zabytku zostało już zaakceptowane i nie było poddawane w wątpliwość³.

¹ Na temat złoćnika i oznaczeń złotniczych, zob. J. Kriegseisen, *Słownik złoćników gdańskich czynnych w latach 1700–1816 / Lexikon der in den Jahren 1700–1816 in Danzig tätigen Goldschmiede*, [w:] „...lyżek srebrnych dwa tuziny”. *Srebra domowe w Gdańsku 1700–1816 / „...zwei Duzend Silberlöffel.” Das Haussilber in Danzig 1700–1816*, katalog wystawy, Dom Uphagena — Oddział Muzeum Historycznego Miasta Gdańska, red. J. Kriegseisen, E. Barylewska-Szymańska, współpr. W. Szymański, Gdańsk 2007, s. 188 (poz. 158); M. Gradowski, *Znaki na srebrze. Znaki miejskie i państwowe na terenie Polski w obecnych jej granicach*, Warszawa 2010, s. 86 (nr XVII A), 84 (nr 10), 288 (nr 2).

² W literaturze, w hasłach opracowanych przez tę samą autorkę, jako rok pozyskania zabytku przez Stadtmuseum pojawiły się dwie daty: 1882 rok (zob. *Danziger Silber. Die Schätze des Nationalmuseums Gdansk*, katalog wystawy, Bremer Landesmuseum für Kunst- und Kulturgeschichte, red. A. Löhr, Bremen 1991, s. 42, kat. 23, oprac. B. Tuchołka-Włodarska; *Aurea Porta Rzeczypospolitej. Sztuka Gdańska od połowy XV do końca XVIII wieku*, katalog wystawy, Muzeum Narodowe w Gdańsku, red. T. Grzybkowska, t. 2, Gdańsk 1997, s. 198–199, kat. V.87., oprac. B. Tuchołka-Włodarska) i w późniejszych publikacjach, bez komentarza, 1892 rok (zob. B. Tuchołka-Włodarska, *Złotnictwo od XIV do XX wieku w zbiorach Muzeum Narodowego w Gdańsku*, Gdańsk 2005, s. 49, kat. I.44.; *Klejnot w koronie Rzeczypospolitej. Sztuka złotnicza Prus Królewskich*, katalog wystawy, Muzeum Narodowe w Gdańsku, red. C. Betlejewska, t. 2, Gdańsk 2006, s. 156, kat. II.91., oprac. B. Tuchołka-Włodarska). Można założyć, że ta druga data (1892) jest właściwa.

³ E. von Czihak, *Die Edelschmiedekunst früherer Zeiten in Preussen*, cz. 2: *Westpreussen*, Leipzig 1908, s. 83 (poz. 491); I. Rembowska, *Gdański cech złotników od XIV do końca XVIII w.*, Gdańsk 1971, s. 224 (kat. 149); I. Rejduch-Samkowa, *Naczynia na etrog. Nieznane judaika w zbiorach muzealnych*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”, 1984, 3–4, s. 220–221 (tu błędne nazwisko złotnika — Sielber); B. Tuchołka-Włodarska, *Złotnictwo od XV do XIX w. 40-lecie Muzeum Narodowego w Gdańsku*, Gdańsk 1988, bez paginacji, ryc. 13 (tu zabytek datowany na 1756 r. i jednocześnie na 1769 r.); *Polonia. Gioielli, ornamenti e arredi. Duemila anni di arte orafa*, katalog wystawy, Sottociesia di San Francesco, Arezzo 1989, kat. 149 (oprac. B. Tuchołka-Włodarska); I. Rejduch-Samkowa, *Naczynia na etrog*, „Spotkania z Zabytkami”, 1990, 2, s. 52; *Danziger Silber...*, s. 42, kat. 23

Ryc. 1. Srebrne naczynie w kształcie melona, Gdańsk, Friedrich Ephraim Sieber, 1765
 (B. Tuchołka-Włodarska, *Złotnictwo od XIV do XX wieku w zbiorach Muzeum Narodowego w Gdańsku*, Gdańsk 2005, s. 49, kat. I.44; *Mărturii ale credinței...*, s. 76, kat. 31)

Fig. 1. A melon-shaped silver vessel, Gdańsk, Friedrich Ephraim Sieber, 1765
 (after: B. Tuchołka-Włodarska, *Złotnictwo od XIV do XX wieku w zbiorach Muzeum Narodowego w Gdańsku*, Gdańsk 2005, p. 49, catalogue no. I.44; *Mărturii ale credinței, semne ale mândriei. Creații ale meșterilor orfevrieri pentru patricienii orașului Gdańsk din colecțiile Muzeului Național din Gdańsk / Confessions of faith, symbols of pride. The works of goldsmiths for Gdańsk patricians from the collection of the National Museum in Gdańsk*, Gdańsk 2011, p. 76, catalogue no. 31)

Ryc. 2. Srebrne naczynie w kształcie melona, Gdańsk, Friedrich Wilhelm Sponholtz, 1772 (fot. Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego)

Fig. 2. A melon-shaped silver vessel, Gdańsk, Friedrich Wilhelm Sponholtz, 1772 (photo from the Museum of the Jagiellonian University)

Podobną do niego formę ma zabytek ze zbiorów Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie⁴ (ryc. 2), wykonany prawdopodobnie w 1772 roku⁵ w gdańskim warsztacie Friedricha Wilhelma Sponholtza (ur. 1730, mistrz 1763, zm. 1789)⁶, który zachował charakterystyczną „liściastą” tackę; naczynie ze zbiorów Muzeum Narodowego w Gdańsku jest jej obecnie pozbawione. Podobne srebrne naczynia znajdujemy w europejskich zbiorach muzeal-

(oprac. B. Tuchołka-Włodarska); I. Rejduch-Samkowa, *Lesser Gieldziński — kolekcjoner judaików*, s. 177 (tu: błędne nazwisko złotnika — Sielber); też, *Lesser Gieldziński — pierwszy kolekcjoner*, s. 389 (tu: błędne nazwisko złotnika — Sielber); T. Grzybkowska, *Muzea Gdańska*, Warszawa 1996, s. 30, ryc. 18; *Aurea Porta Rzeczypospolitej...*, t. 2, s. 198–199, kat. V.87; I. Rejduch-Samkowa, J. Samek, *Dawna sztuka żydowska w Polsce*, Warszawa 2002, s. 135 (tu: błędne nazwisko złotnika — Sulber); B. Tuchołka-Włodarska, *Złomictwo od XIV do XX wieku...*, s. 49 (kat. I.44.); *Klejnot w koronie Rzeczypospolitej...*, t. 2, s. 156, kat. II.91; *Mărturii ale credinței, semne ale mândriei. Creații ale meșterilor orfevrieri pentru patricienii orașului Gdańsk din colecțiile Muzeului Național din Gdańsk / Confessions of faith, symbols of pride. The works of goldsmiths for Gdańsk patricians from the collection of the National Museum in Gdańsk*, katalog wystawy, Narodowe Muzeum Brukenthala w Sibiu, Gdańsk 2011, s. 76, kat. 31 (oprac. B. Tuchołka-Włodarska).

⁴ T. Kruszyński, *Sztuka i przemysł artystyczny*, [w:] *Gdańsk. Przeszłość i teraźniejszość*, red. S. Kutrzeba, Lwów 1928, s. 406; I. Rejduch-Samkowa, *Naczynia na etrog*, s. 52; I. Rejduch-Samkowa, *Lesser Gieldziński — kolekcjoner...*, s. 177; *Aurea Porta Rzeczypospolitej...*, t. 2, s. 199, kat. V.88. (oprac. A. Piskorz); I. Rejduch-Samkowa, J. Samek, *Judaika w zbiorach Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. I. Wyroby z kamienia i metali*, „Opuscula Musealia”, 8, 1996, s. 107–133; I. Rejduch-Samkowa, J. Samek, *Dawna sztuka żydowska...*, s. 129, ryc. 160.

⁵ Znak miejski wybity na naczyniu jest najbardziej podobny do znaku używanego w Gdańsku w latach 1772–1774. Ponieważ kadencja kontrolera zaczynała się od drugiego kwartału roku i trwała do końca pierwszego kwartału roku następnego, a naczynie zostało oznaczone cechą kontrolną Johanna Lehnerta (kontroler 1771, 1775, 1779), można założyć, że zostało wykonane, a przynajmniej ocechowane, w pierwszym kwartale 1772 r., por. M. Gradowski, *Znaki na srebrze...*, s. 85 (nr 12), 86 (nr XXII A), 97.

⁶ J. Kriegseisen, *Słownik złotników...*, s. 188–189 (poz. 160).

Ryc. 3. Srebrne naczynie w kształcie melona, Marsylia, Ignace François Dominique Colombier, 1777 (fot. Musée du Louvre, Paryż)

Fig. 3. A melon-shaped silver vessel, Marseilles, Ignace François Dominique Colombier, 1777 (photo from Musée du Louvre, Paris)

nych. Najbardziej zbliżony jest zabytek z kolekcji Luwru, eksponowany jako depozyt w Musée Grobet-Labadié w Marsylii, wykonany w 1777 roku przez złotnika z Marsylii — Ignace François Dominique Colombiera (mistrz 1761) (ryc. 3). Inne podobne wyroby to: naczynie ze zbiorów Jüdisches Museum we Frankfurcie nad Menem, wykonane przez złotnika Georga Wilhelma Schedela (mistrz 1722, zm. 1762) z Frankfurtu nad Menem oraz naczynie ze zbiorów The Jewish Museum w Londynie, wykonane w latach 1770–1774 przez nieznanego złotnika gdańskiego⁷. Wszystkie one są niezwykle podobne do zabytków wykonanych z ceramiki, co każe upatrywać w nich luksusowe wersje naczyń stołowych⁸, które za wyjątkiem zabytku z Marsylii, jedynie wtórnie zostały użyte jako naczynia na etrog.

W tradycji żydowskiej nie ma „kanonicznych” przepisów nakładających na użytkowników warunki określonego wykonania przedmiotów kultowych używanych w liturgii synagogalnej lub domowej. W judaizmie tradycja uznaje dwie kategorie przedmiotów rytualnych: te, które niosą w sobie świętość (*tashmishy kedusha*; zwoje Tory, sukienka na nią, parochet, tefilin, mezuzah), oraz te, które co prawda są niezbędne do wykonania obrzędu lub przykazania (*tashmishy mitzvah*), ale nie reprezentują sobą kategorii, którą można określić jako „święta” (kubek

⁷ Zob. http://www.culture.gouv.fr/public/mistral/joconde_fr (Musée du Louvre, depozyt w Musée Grobet-Labadié w Marsylii; dostęp 22.06.2012); <http://juedischesmuseum.de/135.html?&L=1> (Jüdisches Museum we Frankfurcie nad Menem; dostęp 22.06.2012); <http://www.jewishmuseum.org.uk> (The Jewish Museum w Londynie; dostęp 22.06.2012), niestety nie udało się uzyskać bliższych informacji o zabytku.

⁸ Por. naczynie ze zbiorów Musée Grobet-Labadié w Marsylii (http://www.culture.gouv.fr/public/mistral/joconde_fr; dostęp 22.06.2012) i ze zbiorów Victoria & Albert Museum w Londynie z około 1790 r. z wytwórnii w Leeds (<http://collections.vam.ac.uk>; dostęp 22.06.2012).

kiduszowy, lampka chanukowa, talerz sederowy, szofar, tańs, lichtarze szabasowe, balsaminka, szałas na święto Sukkot, lulaw⁹, etrog i puszeki na niego)¹⁰. Istnieje natomiast ogólna zasada rabiniczna *hiddur mitzvah*, która mówi, że przedmioty używane do wypełnienia przykazań mają być piękne, wyjątkowe, uroczyste i nie powinny być używane codziennie. Chodzi w niej o uświęcenie wykonywanych czynności przez wykorzystanie przedmiotów niezwykłych i niezwiązanych z dniem powszednim, bowiem piękno sprzyja uświęceniu¹¹. Naczynia na etrog, używane podczas radosnego święta Sukkot (zwanego również świętem Szałasów lub Namiotów, a w polskiej tradycji świętem Kuczek)¹², upamiętniającego wyjście Izraelitów z Egiptu¹³, zaliczają się do tej drugiej kategorii. Są przeznaczone do przechowywania i przynoszenia do synagogi przez siedem dni trwania święta (w diasporze osiem dni) owocu cytryny (łac. *Citrus medica* L.)¹⁴, zwanego też czasem w tekstach staropolskich rajsłym jabłkiem¹⁵. Musi on spełniać warunki koszerności: nie może mieć nienaturalnych deformacji, uszkodzeń i przebarwień, musi

⁹ Tu w znaczeniu gałęzi palmy daktylowej związanej z trzema gałązkami mirtu (*hadassim*) i dwiema gałązkami wierzy (*arawot*). Określa się tak również łącznie wiązkę gałązek i etrog. Wszystkie części lulawu oraz ceremonii, w których jest wykorzystywany, mają głębokie znaczenie symboliczne.

¹⁰ V. Greene, „Accessories of Holiness”. *Defining Jewish Sacred Objects*, „Journal of the American Institute for Conservation”, 31, 1992, 1, s. 31–39.

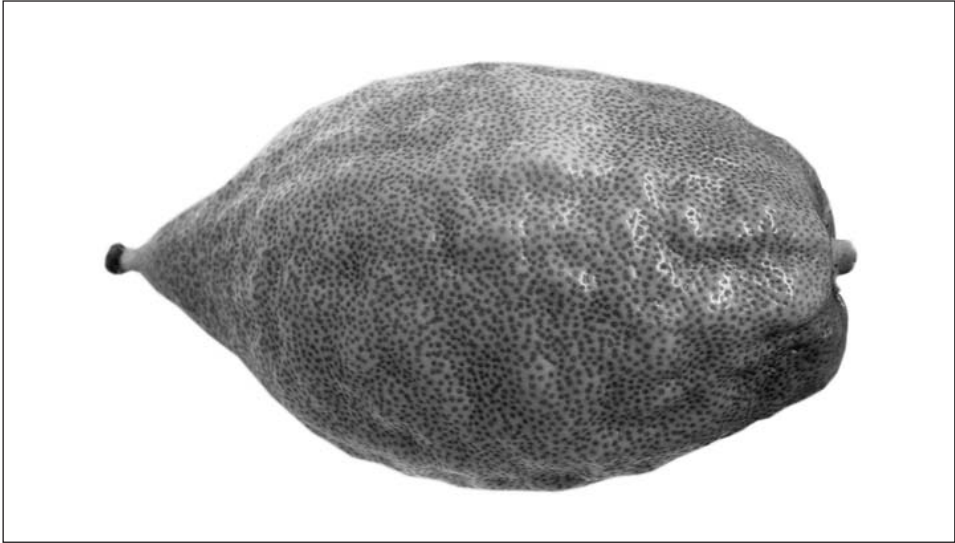
¹¹ Zob. <http://the614thcs.com/40.1361.0.0.1.0.phtml> (strona internetowa The 614th Commandment Society w Los Angeles; dostęp 20.06.2012).

¹² Święto Sukkot zaczyna się 15 dnia miesiąca tiszri (wrzesień–październik w kalendarzu gregoriańskim) i trwa siedem dni. Pierwotnie było świętem rolniczym odbywającym się po zbiorach.

¹³ Księgi Kapłańskie (23, 33–36, 39–43): „I mówił Pan do Mojżesza, rzekąc: Mów synom Izraelowym: Od piętnastego dnia, miesiąca tego siódmego, będą święta Kuczek siedm dni Panu. Pierwszy dzień będzie nazwany przechwalebny i najświętszy: żadnej roboty służebniczej weń robić nie będziecie. A przez siedm dni ofiarujecie całopalenia Panu. Dzień też ósmy będzie przechwalebny i najświętszy i ofiarujecie całopalenie Panu, jest bowiem zgromadzenia i zebrania: żadnej roboty służebniczej weń robić nie będziecie. [...] Od piętnastego tedy dnia miesiąca siódmego, gdy zbierzecie wszystkie owoce ziemie waszej, będziecie obchodzić święta Panu przez siedm dni; dnia pierwszego i ósmego będzie sabat, to jest odpoczynienie. I weźmiecie sobie dnia pierwszego owoce z drzewa najpiękniejszego i różczki palmowe, i gałązki drzewa gęstych gałęzi, i wierzbiny od potoku, i będziecie się weselić przed Panem Bogiem waszym: i święcić będziecie święto jego siedm dni przez rok. Ustawa wieczna będzie w rodzajach waszych. Miesiąca siódmego święta będziecie święcić i będziecie mieszkać w kuczkach przez siedm dni. Wszelki, kto jest z rodu Izraelowego, będzie mieszkał w kuczkach: aby się nauczyli potomkowie waszy, żem kazał w kuczkach mieszkać synom Izraelowym, gdy je wywiódł z ziemie Egipskiej. Ja Pan, Bóg wasz!”. Księgi Powtórzonego Prawa (16, 13–15): „Święto też Kuczek obchodzić będziesz przez siedm dni, gdy zbierzesz z bojowiska i z prasy pożytki twoje, i będziesz używał w święto twoje, ty i syn twój, i córka, sługa twój i służebnica, Lewit też i przychodzień, i sierota, i wdowa, którzy są między bramami twymi. Siedm dni Panu Bogu twemu święta obchodzić będziesz na miejscu, które obierze Pan, i błogosławić ci będzie Pan Bóg twój we wszech urodzajach twoich i we wszech urodzajach twoich i we wszelkiej sprawie rąk twoich, i będziesz w radości”. Cytaty wg *Biblia w przekładzie księdza Jakuba Wujka z 1599 r.*, Warszawa 1999.

¹⁴ Na temat historii uprawy cytryny i jej znaczenia, zob. S. Tolkowsky, *Hesperides. A history of the culture and use of citrus fruits*, London 1938; E. Isaac, *The citron in the Mediterranean. A Study in Religious Influences*, „Economic Geography”, 35, 1959, 1, s. 71–78; L. Ramón-Laca, *The introduction of cultivated citrus to Europe via Northern Africa and the Iberian Peninsula*, „Economic Botany”, 57, 2003, 4, s. 502–514.

¹⁵ „[...] Tamże w Cerkwi chowają w Donicach glinianych nowych **jabłka** oni zowią **Rayskie** [podkreślenie — J.K.], po które szły daleko, placą po złotemu czyrownemu iedno, jest wielkie czyrwoe barzo woniające, a któremu rok minie, wezmą je precz z Cerkwie, a nowe muszą mieć [...]”, zob. M. Bielski, *Kronika, tho iesth, historia swiata na sześć wiekow, a cztery monarchie, rozdzielona z rozmaitych historykow, tak w świętym piśmie krześciańskim żydowskim, iako w pogańskim, wybierana y na polski ięzyk wypisana dosthatheczniej niż pierwey, s przydanim wiele rzeczy nowych: od początku swiata, aż do tego roku, który sie pisze 1564, s figurami ochędożnymi y własnymi*, Kraków 1564, k. 465v.; „O cytrze. Owoc iego zowia **Jabłkami Rayskimi** [podkreślenie — J.K.], a iest to drzewo zamorskie, powietrza ciepłego potrzebuie [...]”, zob. P. Crescentyn, *O pomnożeniu y rozkrzewieniu wszelkich pożytków ksiąg dwoienaście: ludziom stanu każdego, ktorzyby się uczciwym gospodarstwem bawili, wielce potrzebne a pożyteczne*, Kraków 1571, szp. 414–417; por. I. Rejduch-Samkowa, J. Samek, *Dawna sztuka żydowska...*, s. 49.

Ryc. 4. Owoc cytronu (łac. *Citrus medica* L.), fot. <http://www.ppis.moag.gov.il>

Fig. 4. A citron fruit (*Citrus medica* L.), <http://www.ppis.moag.gov.il>

przez cały czas trwania święta zachować szypułkę, a przede wszystkim tak zwany *pitam*, czyli przedłużenie owocu w kształcie słupka, będące pozostałością kwiatu (ryc. 4).

Tak rygorystyczne do spełnienia warunki spowodowały, że cenny owoc najlepiej było przechowywać w pojemnikach, które gwarantowałyby jego nienaganne przetrwanie przez kilka dni. W zależności od zamożności wykorzystywane były do ich wykonania różne materiały: drewno¹⁶, szkło¹⁷, kamień¹⁸, naturalia¹⁹, metal²⁰, a nawet tkanina²¹.

Zapewne w początkach XVII wieku wykształcił się typ naczyń wspartego na niskiej stopie, którego puszka odwzorowywała fakturę cytronu, ale przede wszystkim jego kształt i charakterystyczne elementy będące warunkiem zachowania koszerności (*pitam*). Właśnie ten element po-

¹⁶ Zob. <http://www.imj.org.il/imagine/collections> (dostęp 20.06.2012), zabytek z 1918 r. ze zbiorów The Israel Museum w Jerozolimie; M. Goldstein, K. Dresdner, *Kultura i sztuka ludu żydowskiego na ziemiach polskich. Zbiory Maksymiljana Goldsteina*, Lwów 1935, s. 52, zabytek wykonany z drewna cedrowego; I. Rejduch-Samkowa, J. Samek, *Dawna sztuka żydowska...*, s. 52, 54, ryc. 57, zabytek z XIX/XX w. ze zbiorów Muzeum Historycznego Miasta Krakowa; *Kultura Żydów galicyjskich*, s. 168 (kat. 113), zabytek z XIX w.

¹⁷ Zob. <http://www.imj.org.il/imagine/collections> (dostęp 20.06.2012), dwa zabytki ze zbiorów The Israel Museum w Jerozolimie, wykonane w XIX wieku w Czechach i w Niemczech; <http://www.liveauctioneers.com/item/5373185> (dostęp 20.06.2012), Dr. Fischer Kunstauktionen, Heilbronn, 28.06.2008, naczynie wykonane w połowie XIX w. w Czechach.

¹⁸ E. Hintze, *Das Judentum in der Geschichte Schlesiens*, katalog wystawy, Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Altertümer, Breslau 1929, s. 81 (kat. 354), tabl. XIV, pojemnik wykonany w pierwszej połowie XVIII w. z serpentynitu. Na temat zastosowania serpentynitu, zob. E.M. Hoyer, *Sächsischer Serpentin. Ein Stein und seine Verwendung*, Leipzig 1995; G.-D. Ulferts, *Sächsischer Serpentin. Sammlung Jahn*, Berlin 2000.

¹⁹ E. Hintze, *Das Judentum...*, s. 82–83 (kat. 360), pojemnik wykonany z łupiny orzecha kokosowego oprawionej w srebro; <http://www.hammersite.com/RequestBid/12418.aspx> (dostęp 20.06.2012), naczynie z 1904 r. wykonane z łupiny orzecha kokosowego w srebrnej oprawie. Na temat naczyń wykonanych z łupin orzecha kokosowego, zob. R. Fritz, *Die Gefässe aus Kokosnuss in Mitteleuropa, 1250–1800*, Mainz am Rhein 1983.

²⁰ *Kultura Żydów galicyjskich*, s. 145 (kat. 64), 154 (kat. 83), zabytki z XIX w.

²¹ H. Frauberger, *Über alte Kultusgegenstände in Synagoge und Haus*, „Mitteilungen der Gesellschaft zur Erforschung Jüdischer Kunstdenkmäler”, 3–4, 1903, s. 75–76.

Ryc. 5. Srebrne naczynie na etrog, Augsburg, Gabriel Schmidt, 1625
(fot. Yeshiva University Museum, New York)

Fig. 5. A silver etrog vessel, Augsburg, Gabriel Schmidt, 1625
(photo from Yeshiva University Museum, New York)

zwala na bezsprzeczne zakwalifikowanie takiego przedmiotu jako pojemnika na etrog. Znanych jest kilka egzemplarzy zabytków tego rodzaju. Najstarszy z odnalezionych pochodzi z kolekcji Yeshiva University Museum w Nowym Jorku i został wykonany w 1625 roku w Augsburgu, przez Gabriela Schmidta (1579–1642) (ryc. 5). Nieco później, w latach 1674–1680, również w Augsburgu, powstał zabytek znajdujący się w zbiorach The Jewish Museum w Nowym Jorku. Z kolekcji Michaela M. Zagayskiego z Nowego Jorku znane jest zaś naczynie wykonane w 1710 roku we Wrocławiu, zapewne przez Mattheusa Jachmana młodszego (mistrz 1690, zm. 1726)²².

W polskich zbiorach muzealnych za najstarszy pojemnik na etrog uchodzi zabytek z kolekcji Muzeum w Chrzanowie. Jest to naczynie w kształcie pękniętego owocu granatu, wsparte na dwóch liściach, z uchwytem w formie długiej, zawiniętej łodygi i pokrywą, na której jest umoco-

²² Zob. <http://museums.cjh.org> (Yeshiva University Museum w Nowym Jorku; dostęp 20.06.2012), wymiary: wys. 22,2 cm, dł. 24,45 cm, szer. 11,11 cm; V.B. Mann, E.D. Bilski, *The Jewish Museum New York*, New York 1993, s. 64–65, kat. 80 (The Jewish Museum), wymiary: wys. 18,4 cm, dł. 22,9 cm, szer. 14 cm; I. Rejduch-Samkowa, *Naczynia na etrog. Nieznane...*, s. 221–222, ryc. 2 (kolekcja Michaela M. Zagayskiego z Nowego Jorku), tu błędnie wymieniono złotnika jako Mateusza Jacmana. Na temat złotnika, zob. E. Hintze, *Die Breslauer Goldschmiede. Eine archivalische Studie*, Breslau 1906, s. 92.

wany pojedynczy liść. Na podstawie wybitych na nim znaków złotniczych (znak miejski ze skrzyżowanymi kluczem i mieczem oraz cecha mistrzowska z literami IO w kwadracie ze ściętymi narożnikami)²³ zostało uznane za wyrób wykonany w Naumburgu w XVII wieku. Trzeba jednak pamiętać, że podobny znak miejski był używany również w Dorpacie (Tartu) w Estonii²⁴, Strängnäs w Szwecji²⁵ i w Strzegomiu na Dolnym Śląsku²⁶. Nie powiodło się natomiast odnalezienie znaku zbliżonego do tego wybitego na puszcze z Chrzanowa²⁷. Nie udało się również odnaleźć w Naumburgu złotnika, który mógłby posługiwać się cechą z literami IO²⁸. Z tych powodów miejsce powstania zabytku należy uznać za nieznane, zaś jego datowanie za niepewne.

Ponieważ forma naczyń na etrog nie jest regulowana żadnymi przepisami, to — jak się wydaje — szybko zrodził się obyczaj wykorzystywania w tym celu różnych przedmiotów. Mimo iż pierwotnie były one przeznaczone do innych celów, to gwarantowały zabezpieczenie cennej zawartości i odpowiednio *decorum*. Uważa się, że pierwszymi naczyniami wtórnie używanymi jako pojemniki na etrog były czarki wykonane ze srebra, repusowane, czasami złożone, najczęściej z dwoma odlewanyymi uchwytyami (w polskim handlu antykwarskim zwane czasami „próbnikami”). Szczególnie popularne były one w północnych Niemczech i w Holandii, gdzie służyły pierwotnie do picia wódki z przyprawami (niem. *Weinbrandschale*)²⁹. Nieco później, w bogatych środowiskach, używano zapewne dekoracyjnych pucharów, kształtem kojarzących się z rytualnym owocem, który miano w nich przechowywać³⁰. W XIX wieku i następnych dziesięcioleciach bogatsze rodziny używały srebrnych cukiernic skrzynkowych, które świetnie nadawały się do wtórnie wyznaczonego im celu. Czasami były one wykorzystywane bez żadnych zmian, a niekiedy przystosowywano je do potrzeb żydowskiego odbiorcy, dodając odpowiednią dekorację lub graverowane inskrypcje³¹.

²³ I. Rejduch-Samkowa, *Naczynia na etrog. Nieznane...*, s. 220; teźże, *Naczynia na etrog*, s. 51, ryc.; I. Rejduch-Samkowa, J. Samek, *Judaika w zbiorach Muzeum Uniwersytetu...*, s. 121–122; I. Rejduch-Samkowa, *Lesser Gieldziński — pierwszy kolekcjoner...*, s. 389; I. Rejduch-Samkowa, J. Samek, *Dawna sztuka żydowska...*, s. 129, ryc. 55 na s. 53; W. Hadyś, *Judaika w zbiorach Muzeum w Chrzanowie. Katalog*, Chrzanów 2003, s. 28, kat. 68. Pani Annie Sadło-Ostafin z Muzeum w Chrzanowie winny jestem wdzięczność za udostępnienie zdjęć zabytku.

²⁴ A. Leistikow, *Baltisches Silber*, Lüneburg 1996, s. 234–246.

²⁵ E. Andrén, B. Hellner, C. Hernmarck, K. Holmquist, *Svenskt silversmide. Guld- och silverstämplar 1520–1850*, Stockholm 2000, s. 542–546.

²⁶ E. Hintze, *Schlesische Goldschmiede*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, N.F., 7, 1919, s. 172–173.

²⁷ Pewne podobieństwo pojawia się jedynie do znaku ze Strzegomia, używanego około 1741 r., zob. M. Gradowski, *Znaki na srebrze...*, s. 164, nr 2.

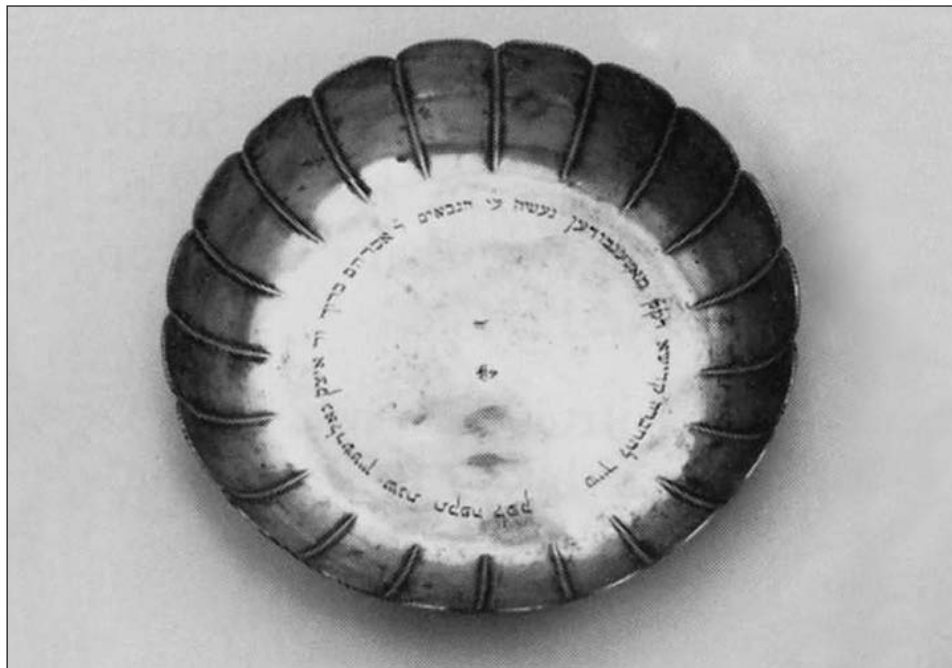
²⁸ Jedyne złotniki, którego inicjały mogłyby wchodzić w grę, to mistrz działający w Zörbig, a należący do korporacji w Naumburgu — Johann Jacob August Otto, czynny od 1763 r. Jemu jednak przypisano znak z majuskułowymi literami IO, zob. B. Zeitzschel, *Gold- und Silberschmiede in Naumburg (Saale)*, <http://www.museumnaumburg.de/GSS/GSS.html> (dostęp 20.06.2012).

²⁹ Zob. E. Hintze, *Das Judentum...*, s. 82 (kat. 357–359), zabytki z synagogi Tempel we Wrocławiu wykonane w XVIII w. przez tamtejszych złotników: Christiana Beyla, Christiana Hoenscha i Gottfrieda Wilhelma Hoenscha; K. Pechstein, *Deutsche Goldschmiedekunst vom 15. bis zum 20. Jahrhundert aus dem Germanischen Nationalmuseum*, katalog wystawy, Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg 1987, s. 163–164, kat. 78, zabytek ze zbiorów Germanisches Nationalmuseum w Norymberdze wykonany w 1673 r. w Augsburgu przez Johanna Baptistę I Ernsta. Na temat obyczajów związanych z tego typu naczyniami, zob. H. Wiswe, *Die Branntweinkaltschale. Studien um ein Speisebrauchtum*, „Beiträge zur deutsche Volks- und Altertumskunde”, 8, 1964, s. 61–86.

³⁰ Zob. K. Pechstein, H. Meiningshaus, U. Timann, C. Siegel-Weiß, *Schätze Deutscher Goldschmiedekunst von 1500 bis 1920 aus dem Germanischen Nationalmuseum*, katalog wystawy, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, Berlin 1992, s. 158 (kat. 17), 164–165 (kat. 26), norymberskie puchary w kształcie jabłka (ok. 1510–1515 r.) i gruszki (ok. 1589 r.) ze zbiorów Germanisches Nationalmuseum.

³¹ E. Martyna, *W synagodze i w domu*, katalog wystawy, Muzeum Sztuki Złotniczej w Kazimierzu Dolnym, Kazimierz Dolny 2010, s. 79 (kat. 76), pojemnik wykonany w drugiej ćwierci XIX w. w Kielcach przez Wojciecha Brzechffę.

Ryc. 6. Srebrny talerz do kolekty, Gdańsk, Ephraim Wischke, 1763 lub 1767
(za: *Danzig 1939. Schätze einer zerstörten Gemeinde*, katalog wystawy, Braunschweigisches Landesmuseum Braunschweig, Rheinisches Landesmuseum Bonn, Paulskirche Frankfurt am Main, Braunschweig 1982, s. 134, kat. 126)

Fig. 6. A silver offertory tray, Gdańsk, Ephraim Wischke, 1763 or 1767
(after: *Danzig 1939. Schätze einer zerstörten Gemeinde*, an exhibition catalogue, Braunschweigisches Landesmuseum Braunschweig, Rheinisches Landesmuseum Bonn, Paulskirche Frankfurt am Main, Braunschweig 1982, p. 134, catalogue no. 126)

Wykorzystywanie naczyń stołowych do celów żydowskiego kultu religijnego nie dotyczy zresztą wyłącznie pojemników w kształcie melona czy wspomnianych już czarek na wino, ale również talerzy. Doskonałym tego przykładem jest talerz wykonany w 1763 lub 1767 roku w Gdańsku, przez Ephraima Wischke (ur. 1726, mistrz 1755, zm. 1799), który w 1825 roku został ufundowany dla gdańskiej synagogi przy Mattenbuden (dzisiaj ul. Szopy), gdzie wtórnie był wykorzystywany jako talerz do kolekty³² (ryc. 6). Analogią formalną dla niego są talerze wykonane w Gdańsku i Królewcu, pochodzące ze zbiorów Muzeów Narodowych w Krakowie i Poznaniu³³ (ryc. 7). W końcu znany jest przykład nieoczekiwanego wykorzystania na potrzeby przechowania etrogu naczynia, któremu nadano kształt kufła. Wykonany został w 1767 roku w Polsce, a pochodzi z kolekcji judaików Josepha Stieglitz³⁴.

³² *Danzig 1939. Schätze einer zerstörten Gemeinde*, katalog wystawy, Braunschweigisches Landesmuseum Braunschweig, Rheinisches Landesmuseum Bonn, Paulskirche Frankfurt am Main, Braunschweig 1982, s. 134 (kat. 126).

³³ Naczynia wykonane w 1757 r. w Gdańsku przez Simona Gottlieba Ungera, w 1780 r. w Królewcu przez Johanna Gottlieba Hantela i w 1770 r. w Królewcu przez Johanna Friedricha Hartunga, zob. „...łyżek srebrnych dwa tuziny”..., s. 258, 260, kat. I.2.2., I.2.5. (oprac. A. Kilijańska), s. 260, kat. I.2.4. (oprac. R. Sobczak-Jaskulska).

³⁴ Zob. http://www.imj.org.il/Stieglitz/search_results.asp?Objects=Etrog+Containers (dostęp 22.06.2012), obecnie w The Israel Museum w Jerozolimie (The Stieglitz Collection).

Ryc. 7. Srebrne talerze:
Gdańsk, Simon Gottlieb Unger,
1757;
Królewiec, Johann Friedrich
Hartung, 1770;
Królewiec, Johann Gottlieb Hantel,
1780
(za: „...łyżek srebrnych dwa tuziny”.
*Srebra domowe w Gdańsku 1700–
1816* / „...zwei Duzend Silberlöffel.”
*Das Haussilber in Danzig 1700–
1816*, katalog wystawy, Dom
Uphagena — Oddział Muzeum
Historycznego Miasta Gdańska,
red. J. Kriegseisen,
E. Barylewska-Szymańska,
współpr. W. Szymański, Gdańsk
2007, s. 258, kat. I.2.2., s. 260,
kat. I.2.4., I.2.5.).

Fig. 7. Silver plates: Gdańsk,
Simon Gottlieb Unger, 1757;
Królewiec (Königsberg), Johann
Friedrich Hartung, 1770;
Królewiec (Königsberg),
Johann Gottlieb Hantel, 1780
(after: „...łyżek srebrnych dwa
tuziny”. *Srebra domowe w Gdańsku
1700–1816* / „...zwei Duzend
Silberlöffel.” *Das Haussilber in
Danzig 1700–1816*, an exhibition
catalogue, Uphagen’s House —
a Division of the Historical Museum
of Gdańsk, ed. J. Kriegseisen,
E. Barylewska-Szymańska, with
W. Szymański, Gdańsk 2007,
p. 258, catalogue no. I.2.2.,
p. 260, catalogue no. I.2.4., I.2.5.)

Ryc. 8. Ceramiczne naczynia w kształcie kaczki (1746 r.; fot. ze zbiorów autora)
i głowy dzika (z lat 1750–1754; fot. <http://www.gazette-drouot.com>)

Fig. 8. Ceramic vessels: shaped as a duck (1746; a photo from the author's collection)
and shaped as a boar's head (1750–1754; <http://www.gazette-drouot.com>)

Ryc. 9. Ceramiczne naczynia w kształcie kiści winogron (ok. 1756 r.; kolekcja prywatna) i pęczka szparagów (ok. 1750–1754 r.; V&A Museum, Londyn)

Fig. 9. Ceramic vessels shaped as a bunch of grapes (c. 1756; a private collection) and a bundle of asparagus (c. 1750–1754; Victoria and Albert Museum, London)

Prawdopodobnie w tym samym czasie do wymogów święta Sukkot zaadaptowano specyficzne naczynia stołowe w kształcie melona, podobne do zabytków ze zbiorów gdańskiego Muzeum Narodowego i Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Na europejskich stołach pojawiły się one w latach czterdziestych XVIII wieku, a szczyt popularności osiągnęły w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych tego stulecia, lecz szybko wyszły z mody i użycia. Jednak sądząc z dużej liczby zachowanych przykładów, bardziej typowe, a przynajmniej częściej uży-

Ryc. 10. Ceramiczne naczynia w kształcie melona: z lat 1735–1748 (fot. V&A Museum, Londyn), 1748–1763 (<http://www.culture.gouv.fr>), 1750–1760 (<http://antiquites-bastian-blog.com>), 1755–1760, ok. 1756, 1760, 1764–1767, 1790 (fot. V&A Museum, Londyn)

Fig. 10. Melon-shaped ceramic vessels: from 1735–1748 (photo from V&A Museum, London), 1748–1763 (<http://www.culture.gouv.fr>), 1750–1760 (<http://antiquites-bastian-blog.com>), 1755–1760, c. 1756, 1760, 1764–1767, 1790 (photos from V&A Museum, London)

Ryc. 11. Puszki na etrog z drugiej połowy XIX w.
(fot. <http://www.liveauctioneers.com>; <http://www.hammersite.com>)

Fig. 11. Etrog cups, 2nd half of the 19th c.
(<http://www.liveauctioneers.com>; <http://www.hammersite.com>)

wane niż kosztowne naczynia srebrne, były naturalistycznie modelowane i malowane naczynia ceramiczne, którym nadawano formy zwierząt (całych lub ich części)³⁵ (ryc. 8), owoców³⁶ i warzyw³⁷ (ryc. 9). W kulturze stołu około połowy XVIII stulecia służyły do podawania ragoût

³⁵ Zob. <http://www.mkg-hamburg.de> (dostęp 20.06.2012), naczynie w kształcie świnińskiej głowy ze zbiorów Museum für Kunst und Gewerbe w Hamburgu, wykonane w latach 1748–1753 w wytwórni w Höchst; <http://www.lesartsdecoratifs.fr> (dostęp 20.06.2012), naczynie w kształcie indyka ze zbiorów Musée des Arts Décoratifs w Paryżu, wykonane około 1760 r. w wytwórni Philippe Mombaersa w Brukseli.

³⁶ Zob. <http://www.cperles.com> (dostęp 20.06.2012), para naczyń w formie kiści winogron ze zbiorów prywatnych, wykonane w latach 1750–1754 w wytwórni Paula Hannonga w Sztrasburgu.

³⁷ Zob. <http://collections.vam.ac.uk> (dostęp 20.06.2012), dwa naczynia ze zbiorów Victoria & Albert Museum — w kształcie pęczka szparagów (około 1756 r.) i kalafiora (około 1755 r.), wykonane w wytwórni w Chelsea; <http://www.cperles.com> (dostęp 20.06.2012), naczynie w kształcie pęczka szparagów ze zbiorów prywatnych,

Ryc. 12. Puszka na etrog, Moskwa, pracownia Pawła Fiedorowicza Szazikowa, 1869 r.
(fot. Muzeum Kresów w Lubaczowie)

Fig. 12. An etrog cup, Moscow, from the workshop of Pavel Feodorovich Szazikov, 1869
(photo from the Museum of the Eastern Borderlands in Lubaczów)

mięsnego i warzywnego oraz do deserów. Zdołyły popularność nie tylko dzięki zaskakującemu kształtowi (będąc ozdobą stołu i niezwykle elementem jego dekoracji), ale również dzięki temu, że nie psuły smaku i zapachu potraw (co mogło zdarzyć się w przypadku użycia naczyń metalowych). Jednak przede wszystkim były tańsze od wyrobów srebrnych, podobnie jak większość naczyń fajansowych i porcelanowych. Spośród wielu rodzajów tego typu zabytków na pierwszy plan wybijają się naczynia wykonane właśnie w formie melona z niezwykle naturalistycznie uformowanym, podłużnie karbowanym korpusem i dekoracyjną łyżką z liśćmi, często służącą za uchwyt. Dodatkowo umieszczano je na półmiskach, wchodzących w skład kompletu, które dekorowano na obrzeżu plastycznymi liśćmi lub nadawano im kształt liścia³⁸ (ryc. 10).

wykonane w XVIII w. w wytwórni w Sceaux; <http://www.lesartsdecoratifs.fr> (dostęp 20.06.2012), dwa naczynia — w kształcie pęczka szparagów (wytwórnia w Moustiers-Sainte-Marie, lata 1760–1770) i głowy kapusty (wytwórnia Paula Hannonga w Sztrasburgu, lata 1748–1754), ze zbiorów Musée des Arts Décoratifs w Paryżu.

³⁸ Zob. G. Schulz-Berlekamp, *Stralsunder Fayencen 1755–1792*, katalog wystawy, Kunstgewerbemuseum Berlin, Kulturhistorisches Museum Stralsund, Kulturen Lund, Berlin 1991, s. 91 (kat. 25), il.; <http://collections.vam.ac.uk> (dostęp 20.06.2012), sześć zabytków ze zbiorów Victoria & Albert Museum w Londynie, z lat 1735–1748 z wytwórni Paula Hannonga w Sztrasburgu, z lat 1755–1760 z wytwórni w Longton Hall, z około 1756 r. z wytwórni w Chelsea, z lat 1760–1770 z wytwórni w Brukseli, z lat 1764–1767 z wytwórni West Pans w Szkocji; naczynie z około 1790 r. z wytwórni w Leeds; <http://antiquites-bastian-blog.com/archives/terrine-en-faience-de-craislheim> (Antiquités Bastian, Place de la Cathédrale, Strasbourg; dostęp 20.06.2012), naczynie z lat 1750–1760 z wytwórni w Crailsheim (Badenia-Wirtembergia); http://www.culture.gouv.fr/public/mistral/joconde_fr (dostęp 20.06.2012), naczynie ze zbiorów Musée de l’Île de France w Sceaux, wykonane około 1760 r. w Sceaux; <http://www.sdefrance.eu/PopUpObjectDetails.aspx?dealerid=6814&objectid=181682> (Les Armes du Chevalier, Louvre des Antiquaires, Place du Palais Royal, Paris; dostęp 20.06.2012), naczynie z około 1760 r. z wytwórni w Delftach; <http://www.lesartsdecoratifs.fr> (dostęp 20.06.2012), dwa naczynia — w formie dwóch melonów, wykonane w XVIII w. w Hölitsch na Węgrzech i z XVIII w. w Sztrasburgu.

W drugiej połowie XIX wieku powstało wiele naczyń na etrog, co do których pierwotnego przeznaczenia nie ma żadnych wątpliwości. Są to puszki przypominające kształtem melon, ale formą (niekiedy też fakturą) naśladujące owoc cytryny. Wsparte są na krótkim trzonie i charakterystycznej stopie, zbudowanej z elementów przypominających splecione konary i gałęzie. Udało się odnaleźć znaczną ich liczbę, zarówno w zbiorach muzealnych, jak i w handlu antykarskim³⁹ (ryc. 11). Ich podobieństwo wskazuje, że zostały wykonane w jednej lub kilku wytwórniach. Sądząc po enigmatycznie opisywanych oznaczeniach złotniczych były to zapewne wytwórnie niemieckie⁴⁰. Naczynia tego rodzaju prawdopodobnie stanowią kontynuację formalnych rozwiązań zastosowanych w przypadku wymienionych trzech naczyń z XVII wieku. Oprócz nich w polskich zbiorach muzealnych zachowały się dwa prawie identyczne, okazałe naczynia, wykonane w 1869 roku w Moskwie, w pracowni Pawła Fiedorowicza Szazikowa. Ich puszki, zbliżone kształtem do melona, są przymocowane na stałe do podstawy w formie liści, o głęboko wyciętych i dekoracyjnie wygiętych brzegach. Dodatkowo oba elementy są połączone łożyską z listkami, która stanowi uchwyt całego naczynia⁴¹ (ryc. 12).

Gdańskie, srebrne rokokowe naczynia stołowe charakteryzują się daleko posuniętym naturalizmem zarówno formy, jak i dekoracji. Objawia się on w nadawaniu naczyniom, a przede wszystkim ich częściom, różnorodnych kształtów zaczerpniętych z natury. Nie jest to zjawisko typowe wyłącznie dla Gdańska. Znane jest w całej Europie, jednak w różnym natężeniu. Takim dobrym, lokalnym tego przykładem jest sosjerka ze zbiorów Zamku Królewskiego na Wawelu, wykonana w 1768 roku w Gdańsku przez Hieronymusa Holla III. Złotnik doskonale wykorzystał formę zwiniętego liścia, budując z niego korpus naczynia i tworząc lekki, nadzwyczaj efektowny przedmiot⁴². Ceramicznym odpowiednikiem tego zabytku jest bliźniaczko do niego podobna sosjerka, wykonana w drugiej połowie XVIII wieku w manufakturze fajansu w Stralsundzie, której naturalizm dodatkowo został podkreślony delikatną dekoracją malarską⁴³ (ryc. 13).

Pośród zachowanych gdańskich dzieł złotniczych znajdujemy również zabytki, które są dobrym przykładem wykorzystania niezwykle i atrakcyjnego dekoracyjnie kształtu melona i zastosowania go do konstruowania korpusów naczyń. Świadczy o tym wyjątkowo efektowny samowar (niem. *Teemaschine*), wykonany około 1775 roku w Gdańsku, przez wspomnianego

³⁹ Zob. *Danzig 1939...*, s. 87–88 (kat. 40), naczynie datowane na koniec XIX w.; *Die Frucht der Verheißung. Zitrusfrüchte in Kunst und Kultur*, katalog wystawy, Germanisches Nationalmuseum, red. Y. Doosry, C. Lauterbach, J. Pommeranz, Nürnberg 2011, s. 394 (kat. 2.5), il. s. 88, naczynie wykonane we Frankfurcie nad Menem i datowane na drugą połowę XIX w.; Auktionshaus Michael Zeller, Lindau (Bodensee), Auktion 88, April 2006; <http://www.sydneyjewishmuseum.com.au/Collection/Etrog-Container/default.aspx>, (Jewish Museum w Sydney; dostęp 22.06.2012), naczynie datowane na okres przed 1910 r.; <http://www.liveauctioneers.com/item/10341406> (J. Greenstein & Co. Inc.; dostęp 24.06.2012), naczynie wykonane w Niemczech około 1840 r.; <http://www.artvalue.com/auctionresult--19th-century-polish-etrog-container-1811858.htm> (dostęp 22.06.2012), Sotheby's (Important Judaica, New York, Tuesday, March 16, 2004), naczynie wykonane w Polsce i datowane na XIX w.; http://www.liveauctioneers.com/item/11638072_a-silver-etrog-container-germany-19th-century (J. Greenstein & Co. Inc.; dostęp 22.06.2012); naczynie wykonane w Niemczech w XIX w.; <http://www.liveauctioneers.com/item/10511043> (J. Greenstein & Co. Inc.; dostęp 22.06.2012), naczynie wykonane w Niemczech około 1860 r.; <http://www.hammersite.com/RequestBid/4490.aspx> (dostęp 24.06.2012), naczynie wykonane w Niemczech w drugiej połowie XIX w.; http://www.tiroche.co.il/ItemPagePast.asp?id=18621&array_index=112 (Tiroche Auction House; dostęp 22.06.2012), naczynie wykonane w Niemczech około 1900 r.; <http://www.liveauctioneers.com/item/10511040> (J. Greenstein & Co. Inc.; dostęp 22.06.2012), naczynie wykonane w Niemczech około 1860 r. (z niemiecką inskrypcją).

⁴⁰ Świadczyłyby o tym informacje o znakach złotniczych, zob. *Danzig 1939...*, s. 87–88 (kat. 40).

⁴¹ M. Gradowski, A. Zinkiewicz-Ryndziewicz, *Srebra kultowe i obrzędowe*, t. 1: *Katalog zbiorów Muzeum Sztuki Złotniczej w Kazimierzu Dolnym*, Kazimierz Dolny 2008, s. 49 (kat. 64); E. Martyna, op. cit., s. 79 (kat. 77). Drugi, niepublikowany zabytek jest przechowywany w Muzeum Kresów w Lubaczowie. Pani Katarzynie Warmińskiej-Mazurek dziękuję za informację o nim.

⁴² „...łyżek srebrnych dwa tuziny” ..., s. 276, kat. I.5.1. (oprac. D. Nowacki).

⁴³ G. Schulz-Berlekamp, op. cit., s. 106 (kat. 399), ryc. barwna.

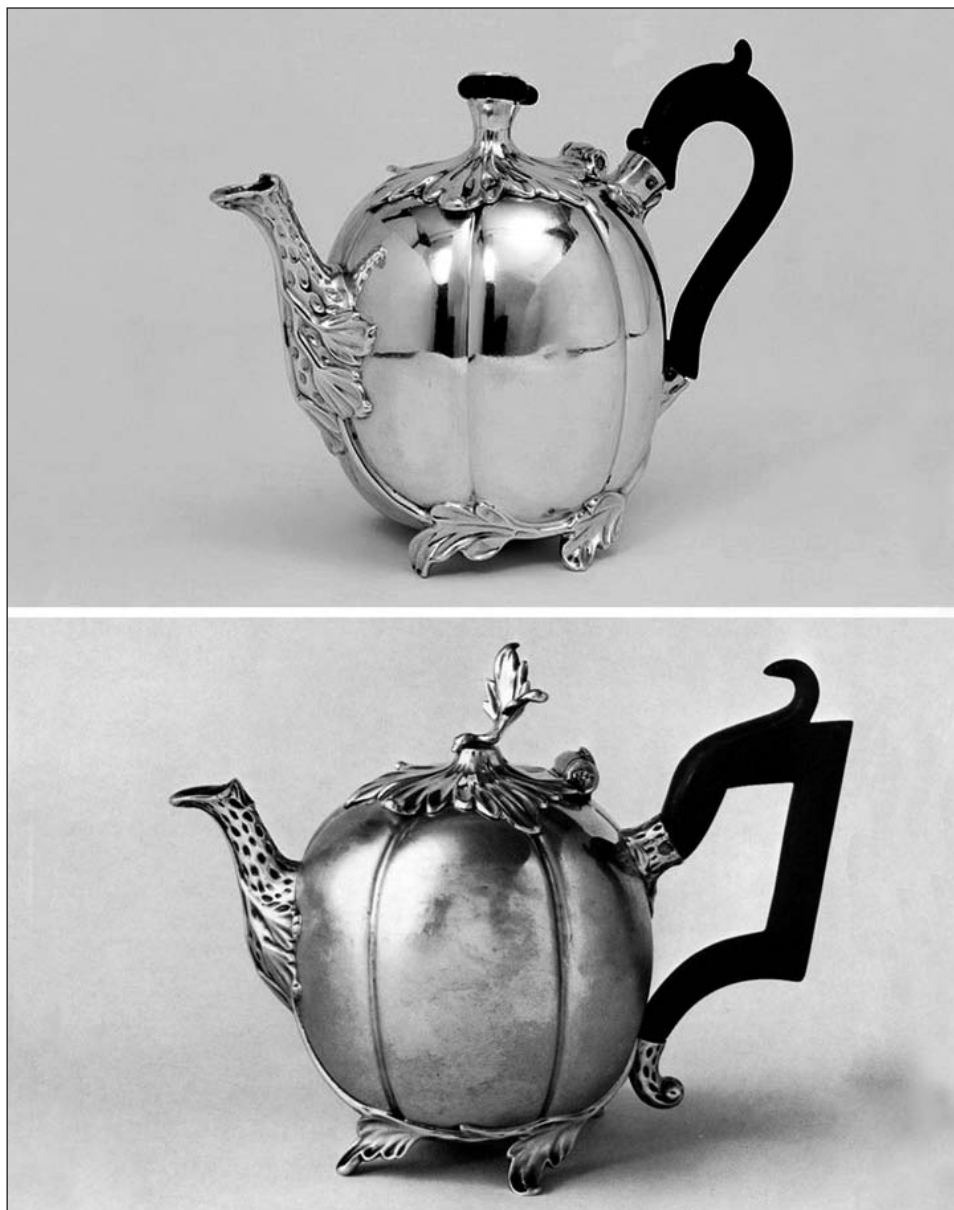
Ryc. 13. Sosjerka, Gdańsk, Hieronymus Holl III, 1768 r. („...łyżek srebrnych dwa tuziny”. *Srebra domowe w Gdańsku 1700–1816...*, s. 276, kat. I.5.1.); sosjerka, Stralsund, fajans, druga połowa XVIII w. (G. Schulz-Berlekamp, *Stralsunder Fayencen 1755–1792*, katalog wystawy, Kunstgewerbemuseum Berlin, Kulturhistorisches Museum Stralsund, Kulturen Lund, Berlin 1991, s. 106, kat. 399, ryc. barwna)

Fig. 13. A sauce boat, Gdańsk, Hieronymus Holl III, 1768 (after: „...łyżek srebrnych dwa tuziny”. *Srebra domowe w Gdańsku 1700–1816...*, p. 276, catalogue no. I.5.1.); a sauce boat, Stralsund, faience, 2nd half of the 18th c. (after: G. Schulz-Berlekamp, *Stralsunder Fayencen 1755–1792*, an exhibition catalogue, Kunstgewerbemuseum Berlin, Kulturhistorisches Museum Stralsund, Kulturen Lund, Berlin 1991, p. 106, catalogue no. 399, a colour figure)

Ryc. 14. Samowar
(niem. *Teemaschine*),
Gdańsk, Friedrich
Wilhelm Sponholtz,
ok. 1775 r.
(K. Pechstein,
H. Meininghaus,
U. Timann,
C. Siegel-Weiß,
*Schätze Deutscher
Goldschmiedekunst
von 1500 bis 1920
aus dem
Germanischen
Nationalmuseum*,
katalog wystawy,
Germanisches
Nationalmuseum
Nürnberg, Berlin
1992, s. 377–378,
kat. 315)

Fig. 14. A samovar
(German:
Teemaschine),
Gdańsk, Friedrich
Wilhelm Sponholtz,
c. 1775
(after: K. Pechstein,
H. Meininghaus,
U. Timann,
C. Siegel-Weiß,
*Schätze Deutscher
Goldschmiedekunst
von 1500 bis 1920
aus dem
Germanischen
Nationalmuseum*,
an exhibition
catalogue,
Germanisches
Nationalmuseum
Nürnberg, Berlin
1992, p. 377–378,
catalogue no. 315)

Ryc. 15. Czajniki w kształcie melonów wykonane w Hadze: Isacq Busard, 1750 (fot. V&A Museum, Londyn); Johannes van der Toorn, 1774 (R. Scholz, *Goldschmiedearbeiten Renaissance und Barock*, (Bilderhefte des Museums für Kunst und Gewerbe Hamburg, 11), Hamburg 1974, s. 101–102, kat. 46, ryc. s. 74)

Fig. 15. Melon-shaped kettles made in the Hague: Isacq Busard, 1750 (photo from V&A Museum, London); Johannes van der Toorn, 1774 (after: R. Scholz, *Goldschmiedearbeiten Renaissance und Barock*, (Bilderhefte des Museums für Kunst und Gewerbe Hamburg, 11), Hamburg 1974, p. 101–102, catalogue no. 46, fig. p. 74)

Ryc. 16. Czajnik, Staffordshire, ok. 1755–1760 r. (fot. V&A Museum, Londyn)

Fig. 16. A kettle, Staffordshire, c. 1755–1760 (photo from V&A Museum, London)

już Friedricha Wilhelma Sponholtza⁴⁴ (ryc. 14). Natomiast spoza Gdańska pochodzą dwa dzieła wykonane w Hadze: czajnik z 1750 roku z warsztatu Isacqa Busarda⁴⁵ i z 1774 roku, autorstwa Johannes van der Toorna (mistrz 1771, zm. 1832)⁴⁶ (ryc. 15). Podobnie jak w przypadku wspomnianych naczyń srebrnych naturalną formę warzywa wykorzystano w latach 1755–1760, w wytwórni ceramiki w Longton Hall w Staffordshire w Anglii⁴⁷. W tym przypadku wijąca się łodyżka została zastosowana jako uchwyt, a pełnoplastyczne liście stały się nóżkami czajnika o korpusie w formie prawie kulistego melona (ryc. 16). Kształt melona lub dyni odnajdziemy również w hamburskim kuflu z XVII wieku ze zbiorów Kestner Museum w Hanowerze (ryc. 17) lub w wykonanym w tym samym stuleciu w Lipsku, okazałym naczyniu pochodzącym ze zbiorów prywatnych we Frankfurcie nad Menem⁴⁸ (ryc. 18). Poza naczyniami stołowymi warto jeszcze wspomnieć *lavabo* ze zbiorów Bayerisches Nationalmuseum w Monachium, którego cynowy zbiornik na wodę ma kształt pionowo ustawionego melona z dekoracyjnymi liśćmi⁴⁹.

⁴⁴ K. Pechstein, H. Meininghaus, U. Timann, C. Siegel-Weiß, op. cit., s. 377–378 (kat. 315).

⁴⁵ Zob. <http://collections.vam.ac.uk/item/O91558/teapot-unknown> (Victoria & Albert Museum w Londynie; dostęp 22.06.2012).

⁴⁶ R. Scholz, *Goldschmiedearbeiten Renaissance und Barock* (Bilderhefte des Museums für Kunst und Gewerbe Hamburg, 11), Hamburg 1974, s. 101–102 (kat. 46), ryc. s. 74.

⁴⁷ Zob. <http://collections.vam.ac.uk/item/O77899/teapot-longton-hall-porcelain> (Victoria & Albert Museum w Londynie; dostęp 22.06.2012).

⁴⁸ Zapewne ze zbiorów rodziny Goldschmidt-Rothschild.

⁴⁹ Zob. <http://www.bildindex.de/obj05224313.html> (nr 113.380), zapewne omyłkowo datowane za wcześniej na XVII wiek (dostęp 22.06.2012).

Ryc. 17. Kufel, Hamburg, XVII w. (fot. Carl Albiker st. lub mł.; zbiory prywatne)

Fig. 17. A mug, Hamburg, 17th c. (photo by Carl Albiker senior or junior; a private collection)

Zagadką zapewne pozostanie wyjaśnienie przyczyn tak trwałego wyparcia ze świadomości użytkowników, kolekcjonerów i muzealników pierwotnego zastosowania naczyń w kształcie melona jako naczyń stołowych. O ile inne tego rodzaju przedmioty (mające swą genezę we francuskiej kulturze stołu, które wspólnie można zaliczyć do kategorii *tromp l'oeil*, czyli mających wywołać złudzenie rzeczywistości) wyszły z użycia, to naczynia w kształcie melona zmieniły jedynie kontekst kulturowy. Obok zbliżonej formy powodem tego jest być może zwykle nieporozumienie językowe, bowiem w języku francuskim słowo *la citrouille* (będące

Ryc. 18. Naczynie (fontanna do wina?), Lipsk, druga połowa XVII w.
(fot. Carl Albiker st. lub mł.; zbiory prywatne)

Fig. 18. A vessel (a wine fountain?), Leipzig, 2nd half of the 17th c.
(photo by Carl Albiker senior or junior; a private collection)

synonimem *le potiron* — dynia; łac. *Cucurbita maxima* — Duch.) oznacza rodzaj dyni o jasno-pomarańczowej barwie⁵⁰. Nazwa ta pochodzi, przez zwykłe skojarzenie koloru, od łacińskiego *citrum*, oznaczającego cytrynę, a właściwie cytron, ponieważ w starożytnym Rzymie „nasza” cytryna była nieznaną⁵¹.

Adres Autora:

Dr Jacek Kriegseisen

Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Gdańskiego

ul. Bielańska 5

80-952 Gdańsk

A MELON-SHAPED SILVER VESSEL
IN THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM IN GDAŃSK.
SOME REMARKS ON THE FUNCTIONING OF VESSELS IN THE JUDAIST CULT
IN THE 17TH–19TH C.

In the collection of the National Museum in Gdańsk there is an interesting artefact, described as an etrog vessel, therefore assumed to be connected with the Judaist cult. The vessel was made in 1765 by the Gdańsk goldsmith F.E. Sieber. Similar silver artefacts are found in Polish and European museums; all of them are similar to ceramic vessels. They were probably luxurious pieces of tableware, later adapted to hold etrog.

In Judaist tradition there are no ‘canonical’ principles as to the making of cult vessels used in synagogue or home liturgy. There is, however, a general rabbinic rule saying that things that are used to fulfil the commandments must be beautiful, extraordinary and ceremonial, and that they should not be used for everyday occasions. Etrog vessels are used to bring to the synagogue the citron fruit (*Citrus medica* L.), which must be kosher. For this reason in the past the fruit was best preserved in special vessels guaranteeing that it stayed fresh for several days. It was probably in the early 17th c. that a special type of the vessel emerged, with a short foot and a cup imitating the texture of the fruit. Yet, it soon became customary to use vessels that were primarily intended for other purposes but guaranteed the preservation of both the valuable fruit and decorum.

In the 18th c. it was customary to adapt for the Sukkot ritual melon-shaped vessels that appeared on European tables in the 1740s, became very popular in the 1760s and then quickly went out of fashion. It will probably remain a mystery why the primary use of melon-shaped vessels was supplanted. While other similar artefacts, reflecting the French culture of eating, which can be included into the category of *tromp l’oeil*, i.e. things intended to produce an illusion of reality, simply went out of use, melon-shaped vessels continued to function in a changed cultural context.

Translated by
Izabela Szymańska

⁵⁰ Zob. <http://www.cnrtl.fr/etymologie/citrouille> (Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales w Nancy; dostęp 26.06.2012).

⁵¹ L. Ramón-Laca, op. cit., s. 502–507.

